

Stalina). Było to jednak wynikiem nie tyle świadomych zamierzeń, co charakterystycznym dla Roosevelta stylem (taki charakter „politykowania” sprawdzał się w Stanach Zjednoczonych)⁵.

F. D. Roosevelt zmarł 12 kwietnia 1945 r. w przeddzień zakończenia wojny. Nie doczekał dnia triumfu, chociaż tak wiele wysiłku i osobistej inwencji wniósł do zwycięstwa Wielkiej Koalicji. Pozostaje jednak faktem, że dążeniem Roosevelta było stworzenie takich warunków ładu międzynarodowego, które pozwoliłyby Stanom Zjednoczonym utrzymać pozycję mocarstwa, decydującego o zasadniczych sprawach i tym samym zrywającego z tradycyjnymi tendencjami izolacjonizmu. W tym momencie nasuwa się pytanie, jak koncepcje Roosevelta dotyczące przyszłości Europy i świata mają się do założeń Woodrowa Wilsona. W końcu Wilson wywarł przemożny wpływ na dwudziestowieczną politykę zagraniczną Stanów Zjednoczonych i jako jeden z pierwszych Amerykanów pokusił się o tworzenie wizji przyszłości Europy i porządku światowego. Wypadałoby więc nawiązać w pracy do tej kwestii, wspomnieć, że odstępstwo Roosevelta od wilsonizmu choć było jednoznaczne, to nie całkowite; jednoznaczne dlatego, że Roosevelt będąc realistą uznawał czynnik siły w polityce międzynarodowej. Natomiast w swoich publicznych wystąpieniach Roosevelt popadał czasem w wilsonowski patos, niekiedy prezentował idealizm, bliski Wilsonowi.

Niekiedy inne kwestie szczegółowe, poruszone w książce, na pewno mogą wywołać kontrowersje. Jest to wynikiem m. in. prezentowanego przez autora amerykańskiego punktu odniesienia. Niemniej jednak praca Dalleka stanowi wiele wartościową próbę przybliżenia postaci trzydziestego pierwszego prezydenta Stanów Zjednoczonych i zarysowania obrazu amerykańskiej polityki zagranicznej lat 1932-1945. Potwierdzeniem tego jest chociażby fakt, że książka ta wyróżniona została w 1980 r. nagrodą *Bancroft Prize* oraz nominacją do *American Book Award* w dziedzinie historii.

Jadwiga Kiwerska

ZBIGNIEW DWORECKI: *Problem niemiecki w świadomości narodowo-politycznej społeczeństwa polskiego województw zachodnich Rzeczypospolitej 1922-1939*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia nr 92, Poznań 1981, 250 ss.

Problem kształtowania świadomości narodowo-politycznej społeczeństwa polskiego należy niewątpliwie do bardziej złożonych zagadnień, jakie stanęły przed państwem i społeczeństwem polskim okresu Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienie to, mimo iż stanowiło w końcu XIX i w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku ważną część składową polskiej myśli politycznej, nie doczekało się jednak dotąd pełniejszego opracowania. Ukazujące się natomiast w ostatnich latach prace z zakresu dziejów politycznych i stosunków polsko-niemieckich uwzględniają niektóre tylko aspekty tego zagadnienia. Stąd też dobrze się stało, że Zbigniew Dworecki podjął trud wypełnienia tej dotkliwej luki.

⁵ Ciekawe wywody na ten temat zawarł S. I. Rosenman w pracy *Working with Roosevelt*. New York 1952.

Autor postawił przed sobą bardzo ambitne zadanie. Podjął się mianowicie udowodnienia, iż większość ludności polskiej województw zachodnich w okresie Dru-giej Rzeczypospolitej trafnie rozpoznawała i świadomie przeciwstawiała się nie-bezpieczeństwu niemieckiemu. Ludność ta swoją postawą patriotyczną oraz aktyw-ną działalnością narodowo-polityczną niweczyła próby „sudetyzacji” przez Niem-ców niektórych obszarów zachodnich polaci Rzeczypospolitej, wykluczała też na długo przed agresją hitlerowską jakąkolwiek możliwość polsko-niemieckiego po-rozumienia, którego ceną byłoby oddanie choćby piędzi ziemi polskiej. Jedno-cześnie w kwestionariuszu pytań badawczych zawarł autor szereg istotnych pro-blemów, przekraczających w wielu przypadkach siły i możliwości jednego badacza. Z zadań tych generalnie wywiązał się Dworecki należycie. Rezultatem zaś jego dociekań jest książka, którą uznać należy za istotny krok naprzód w pracach nad przygotowaniem pełnej syntezy dziejów polskiej myśli zachodniej.

Dworecki oparł swoje studium na wynikach szerokiej kwerendy archiwalnej, wykorzystał też liczne źródła drukowane, prasę oraz literaturę polską i niemiecką. Wyzyskanie tak obszernej bazy źródłowej zasługuje na uznanie. Wprawdzie bi-bliografię można by rozszerzyć o kilka lub kilkanaście pozycji pominiętych przez autora, nie miałyby to jednak większego wpływu na podstawowe ustalenia książki. Szkoda natomiast, że autor nie wykorzystał powojennych materiałów Polskiego Związku Zachodniego, materiałów obejmujących spuścizny uczonych, przechowy-wane w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie oraz w Archiwum Od-działu PAN w Poznaniu, gdzie znalazłby sporo danych na temat udziału nauki polskiej w kształtowaniu myśli zachodniej.

Książka Dworeckiego stanowi naukową próbę ukazania czynników wpływa-jących na kształtowanie w świadomości społeczeństwa ziem zachodnich znaczenia tych województw dla utrwalenia niepodległości Polski oraz przeciwstawiania się niemieckim tendencjom rewizjonistycznym. Terytorialnie praca obejmuje te ob-szary byłej dzielnicy pruskiej, które po I wojnie światowej wróciły do Polski, zaś chronologicznie lata 1922-1939, to jest okres od przejścia w czerwcu 1922 r. władzy na Górnym Śląsku i zakończenia tym samym wytyczania granicy polsko-niemieckiej, do agresji Niemiec hitlerowskich na Polskę we wrześniu 1939 r. Wprawdzie przyjęte cezury stanowią zamkniętą całość, jednakże wydaje się, iż bardziej uzasadnione byłoby uwzględnienie w pracy również lat 1918-1921. Wszak wydarzenia tego okresu, a przede wszystkim całokształt skomplikowanej proble-matyki związanej z polsko-niemieckim rozgraniczeniem terytorialnym (Powstanie Wielkopolskie, powstania śląskie, plebiscyty na Powiślu, Warmii i Muzurach oraz Górnym Śląsku), nie pozostały bez wpływu na utrwalenie istniejących i ukształ-towanie nowych stereotypów, funkcjonujących w następnych latach w społeczeńst-wie niezależnie od koniunkturalnych intencji kół rządzących. Ukształtowana wów-czas świadomość polowiczności rozstrzygnięć terytorialnych oraz trwałości konflik-tu polsko-niemieckiego wynikającego z niemieckiej polityki rewizjonistycznej wo-bec Polski i germanizacyjnej wobec ludności polskiej w Niemczech, ułatwiała kształ-towanie w świadomości społeczeństwa polskiego w kraju poczucia wspólnoty i współodpowiedzialności za przyszłe losy narodu polskiego. Prowadzony zaś na terenie Rzeszy — również w latach następnych — terror wobec działaczy i po-zostalej ludności polskiej, wskazywał nie tylko na potrzebę ciągłej troski i współ-odpowiedzialności za losy rodaków za kordonem granicznym, lecz utrwałał także świadomość terytorialnego zasięgu polskich wpływów narodowych na zachodzie.

Omawiana praca, stanowiąca wynik kontynuowania wcześniej podjętej tema-tyki badawczej autora, składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów oraz zakończenia. Uzupełnia ją wykaz wykorzystanych źródeł i opracowań. Szkoda, że nie zamiesz-

czono w niej streszczenia głównych tez chociażby w języku niemieckim oraz indeksu nazwisk.

W rozdziale pierwszym pt. *Problem niemiecki na ziemiach zachodnich* zawarł autor podstawowe informacje dotyczące terytorium, zaludnienia, struktury narodowościowej, wyznaniowej, liczby i siły ekonomicznej mniejszości niemieckiej oraz jej działalności narodowo-politycznej. Dworecki analizuje przyczyny odplywu oraz niechęci i niezadowolenia ludności niemieckiej wobec konieczności pogodzenia się ze skromniejszą niż dotąd rolą mniejszości narodowej. Sporo uwagi poświęca autor polskim zabiegom organizacyjnym i gospodarczym, mającym na celu pełną integrację ziem byłej dzielnicy pruskiej z resztą terytorium Drugiej Rzeczypospolitej.

W rozdziale drugim przedstawił zależności między zróżnicowaniem klasowo-warstwowym społeczeństwa polskiego a kształtowaniem jego postawy wobec problemu niemieckiego. Naszkicował w nim autor — w moim przekonaniu udany i w miarę pełny — obraz świadomości narodowej i stopnia patriotycznego zaangażowania polskiego społeczeństwa ziem zachodnich oraz jego stosunku do problemu i niebezpieczeństwa niemieckiego. W konkluzji stwierdził (s. 102), iż postawa patriotyczna większości Polaków zamieszkujących obszar województw zachodnich wynikała nie tylko z doświadczeń historycznych oraz reakcji psychicznej wypływającej z aktualnie kształtujących się stosunków polsko-niemieckich, lecz przede wszystkim ze świadomej postawy wobec problemu niemieckiego, kształtowanej przez różne grupy, instytucje oraz środki masowego komunikowania. Wniosek ten, słuszny w swej wymowie, jest chyba w tym miejscu przedwczesny. Wyprzedza on bowiem znacznie tok rozumowania autora i w moim przekonaniu winien był znaleźć się raczej w zakończeniu książki.

Trzeci rozdział poświęcony został analizie stanowiska głównych ugrupowań politycznych (Narodowej Demokracji, sanacji, Chrześcijańskiej Demokracji, Narodowej Partii Robotniczej, „morźowców”, ruchu ludowego, socjalistów, komunistów) wobec problemu niemieckiego. Uzasadził w nim autor bardzo istotną tezę, iż w zasadzie wszyscy członkowie działających w województwach zachodnich polskich organizacji i grup politycznych dostrzegali w swej pracy niebezpieczeństwo niemieckie. Nie wszyscy jednak akcentowali je systematycznie oraz nie wszyscy z nich angażowali się w antyniemieckie wystąpienia na tyle, ile wymagał tego interes narodowy. Stwierdzenie to można odnieść również do sporej części członków tych organizacji, działających na terenie pozostałych obszarów Drugiej Rzeczypospolitej. Dzięki bowiem postawie znacznej części polskiej prasy i publicystyki wobec problemu niemieckiego w społeczeństwie polskim utrwaliło się coraz bardziej przekonanie, iż każde rozpatrywanie stosunków politycznych na ziemiach zachodnich musi być oparte na uświadomieniu sobie faktu, że ziemie te narażone są na ciągle niebezpieczeństwo ze strony niemieckiego rewizjonizmu. Natomiast głosy nawołujące do współpracy z Niemcami były w społeczeństwie polskim zdecydowanie odosobnione. Generalnie bowiem na terenie całej Polski świadomość niebezpieczeństwa niemieckiego oraz zainteresowanie problematyką zachodnią było znacznie większe niż zainteresowanie problematyką wschodnią.

Odrębny (czwarty) rozdział poświęcił Dworecki działalności oraz roli Związku Obrony Kresów Zachodnich i Polskiego Związku Zachodniego w kształtowaniu patriotycznej postawy społeczeństwa polskiego. W rozdziale tym wystąpiły jednakże pewne dość istotne luki. Koncentrując uwagę na zagadnieniach organizacyjnych ZOKZ i PZZ, w zbyt małym stopniu uwzględnił autor (lub nawet pominął) szereg problemów — w moim przekonaniu — bardzo istotnych dla samego tematu rozprawy. Chodzi tu o sferę polityczno-propagandowej działalności ZOKZ i PZZ,

w tym między innymi stosunek do antypolskich poczynań Niemiec na arenie międzynarodowej, do polityki Senatu Wolnego Miasta Gdańska, irredentystycznej działalności niemieckich organizacji w Polsce. Autor pominął też dalszą sferę działalności Związku, która miała niemały bezpośredni wpływ na kształtowanie zarówno emocjonalnych, jak i racjonalnych postaw społeczeństwa wobec problemu niemieckiego, którą określić można mianem oddziaływania kulturalno-oświatowego. W tym zakresie wskazywać warto na prowadzoną przez ZOKZ ożywioną działalność odczytową na terenie województw zachodnich, na organizowanie i prowadzenie, głównie na Pomorzu, uniwersytetów powszechnych oraz na jego działalność prasową, wydawniczą i naukową, a także na rozwijaną systematycznie od 1923 r. akcję opiekuńczą w formie organizowania kolonii letnich dla dzieci polskich z Niemiec, Wolnego Miasta Gdańska, Górnego Śląska i Pomorza. W rozdziale tym autor zasygnalizował fakt współpracy ZOKZ i PZZ z innymi polskimi organizacjami społecznymi i kombatanckimi, nie podjął jednakże analizy tego problemu.

W rozdziale piątym omówiono udział środków masowego komunikowania oraz instytucji w kształtowaniu zaangażowanych postaw społeczeństwa. Autor ograniczył się słusznie do nakreślenia w ogólnych zarysach roli prasy polskiej ziem zachodnich, która niezależnie od reprezentowanych kierunków politycznych oraz zmian w stosunkach polsko-niemieckich nigdy nie traciła z pola widzenia faktu utrzymującego się i stopniowo narastającego zagrożenia ze strony zachodniego sąsiada. Nieco uwagi poświęcił Dworecki roli i działalności radia (w tym głównie ośrodków radiowych w Poznaniu, Katowicach i Toruniu) w zakresie przeciwstawiania się antypolskiej akcji propagandowej, prowadzonej przez rozgłośnie w Rzeszy (Berlin, Wrocław, Gliwice, Królewiec). Wspomniał też, w moim przekonaniu zbyt pobieżnie, o udziale polskiej nauki, literatury, filmu, teatru i publicystyki politycznej w utrzymaniu pogotowia bojowego w świadomości narodowo-politycznej Polaków. Nieco uwagi poświęcił również udziałowi szkolnictwa oraz innych instytucji i środowisk wychowawczych w kształtowaniu postawy społeczeństwa. Szkoda, że nie uwzględnił przy tym faktu ukształtowania się w okresie międzywojennym głównych ośrodków naukowych polskiej myśli zachodniej.

Pracę zamyka zakończenie stanowiące próbę podsumowania stanu świadomości i kultury politycznej społeczeństwa polskiego ziem zachodnich w okresie międzywojennym.

Reasumując należy stwierdzić, że książka Dworeckiego, niezależnie od przedstawionych wyżej refleksji krytycznych, wnosi sporo nowych ustaleń do obrazu społecznych i politycznych dziejów ziem zachodnich okresu międzywojennego. Wyrażone zaś uwagi, mające w większości charakter dyskusyjny, nie umniejszają jej wartości naukowej.

Marian Mroczo

MIECZYŚLAW WOJCIECHOWSKI: *Powrót Pomorza do Polski, 1918 - 1920*. PWN, Warszawa—Poznań—Toruń 1981, 231 ss.

W polskiej literaturze przedmiotu wielokrotnie już zajmowano się poszczególnymi fragmentami kształtowania zachodnich granic państwa polskiego po I wojnie światowej. Największym zainteresowaniem badaczy cieszyły się orężne próby oddziaływania na wytyczenie granicy zachodniej (Powstanie Wielkopolskie, powsta-